A DUNÁNÁL

www.adunanal.hu

második évfolyam, tizedik szám 2003. október
harmadik évfolyam, első szám 2004. április

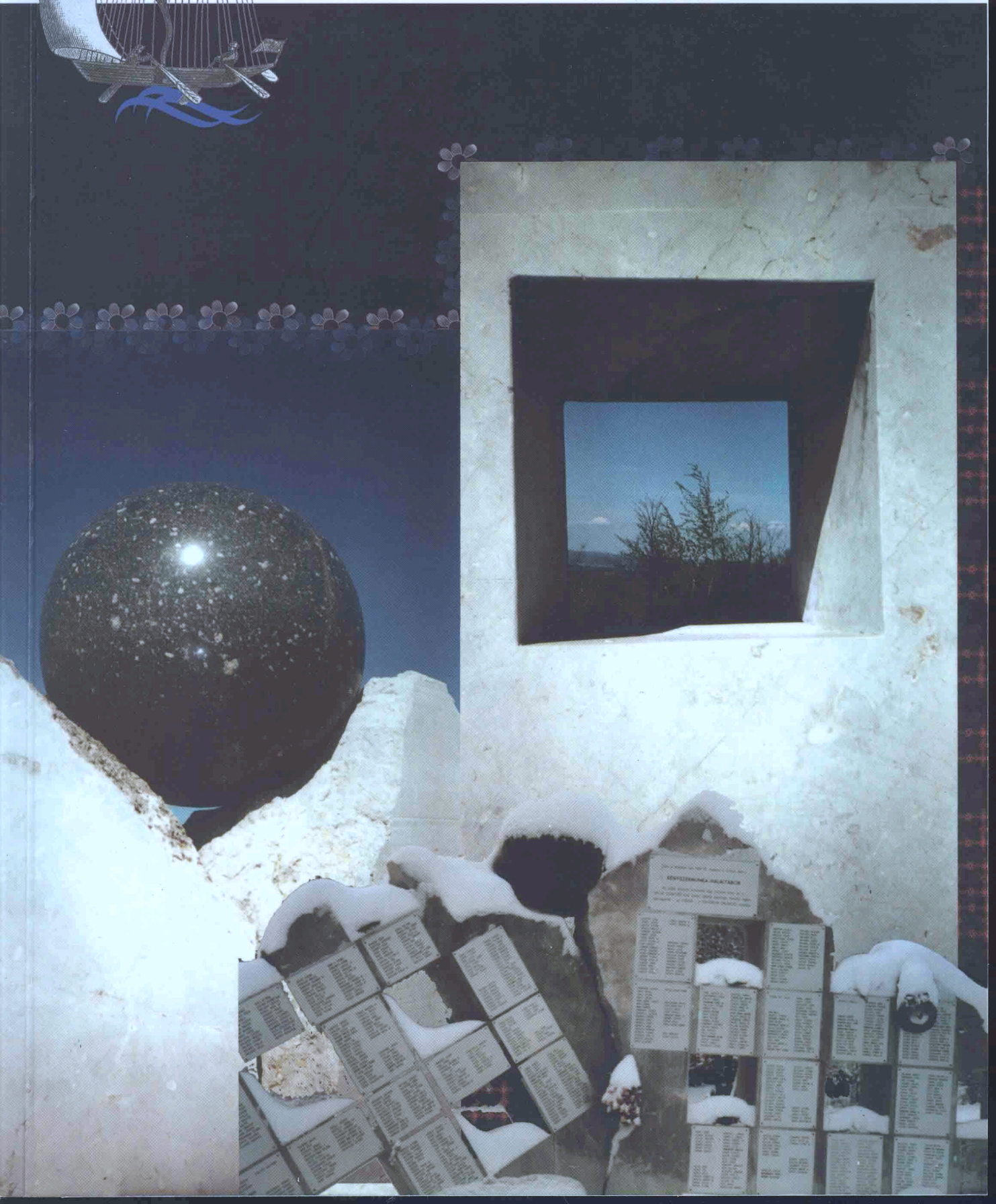

„Írt ő a halálnak egy hívó levelet"

– még egyszer Radák Polyxénáról –

KNAPP ÉVÁVAL FARKAS WELLMANN ENDRE BESZÉLGETETT

Knapp Éva

Mit lehet tudni a Radák-történet előzményeiről?

A történet Kolozsvárott indult, 1801 körül. Farsang idején nagy ünnepségek, bálok voltak, és ezekre meghívták az erdélyi főnemesség eladó sorban lévő lányait. Radák Polyxéna egy évvel későbbi levelében beszámolt a testvérének arról, hogy ezeken a bálokon ki kivel, hogyan jegyződött el. Az ő sorsa viszont nem ebbe az irányba mozdult el. 1801 farsangján Kolozsvárott megismerkedett egy fiatalemberrel, majd engedélyt kért – föltehetően – az édesapjától, hogy szóba állhasson vele. Az illető ifjú viszont – mint később földereng – Radák Ádám egyik előző, házassága előtti kapcsolatából született. Az édesapa engedett a lányának, akit nagyon szeretett. Arra gondolhatott, hogy nem lehet baj az ismeretségből, hiszen később a lánya úgyis egy egészen más társadalmi közegbe tartozó fiatalemberrel köt tartós kapcsolatot. Az ifjúval később feltehetőleg szóba sem fog állni, hiszen a főnemes főnemessel házasodik: Erdélyben ez íratlan szabály volt, a házasságok így, és lehetőleg a tágabb rokonságon belül köttettek. Ám Radák Polyxéna nagyon határozott leány volt. Úgy gondolta, hogy ha ezt az első engedélyt megkapta az édesapjától, akkor a farsangi idő után nyugodtan meg is hívhatja a fiatalembert magukhoz, Mikeszászára. Mindez, az édesapa titkolt terveivel is összhangban lehetett: a szülők is boldogan látták vendégül az ifjút.

A református templomrész bejárata, magyar címerrel

Az apának milyen szerepe volt a tragédiában?

Mindenki más okból fordult az ifjú felé. Radák Polyxénának megtetszett, az édesapa pedig boldog lehetett, hogy megismerheti és maga mellett tudhatja eltitkolt fiát. Az édesanya, aki feltehetőleg ekkor tudhatta meg, ki ez a fiatalember, hallgatásra kényszerült a férje által. Amikor meghívták az ifjút Mikeszászára, Radák Ádám nem titkolhatta tovább a tényeket a felesége előtt, de megeskethette, hogy a történetről nem fog beszélni soha. Ahogy az anya későbbi, néhány hete felfedezett verses naplójából ez megtudható, neki valóban hallgatnia kellett, tehetetlenül néznie, ahogyan a szálak kuszálódnak. Akkor sem szólhatott, amikor Radák Ádám hazudozni kezdett az egymás iránt érdeklődő gyermekeinek. Nem volt benne annyi erő, hogy megmondja, ki ez a fiatalember, és hogy őket tulajdonképpen milyen szálak fűzik össze, hogyan tartoznak természetes módon együvé. Az apa titkolózása két éven belül tragédiává változtatta ezt a barátságnak induló kapcsolatot. S az ő maga tragédiájává is vált, hiszen megütötte a guta, amikor rádöbbent, hogy mi történt. Ez részben az anya leveleiből derült ki, részben a kolozsvári rokonok révén. És nagy valószínűség szerint, maga a leánya is levélben fordult hozzá, és elmondta, mi történt a fiatalember és közte. Báró Radák Ádámnak rá kellett döbbennie arra, hogy zsákutcába került, és idő előtt, alig 50 éves korában, ahogy az egyik halotti beszédben olvasható, néhány óra alatt meghalt.

Tudunk-e arról valamit, hogy a friss özvegy mit próbált tenni ebben a helyzetben?

A lány bizalmasa a források szerint egyértelműen az apa volt. Az apa halála után légüres tér keletkezett; az anyát, akire a lányt az apa utolsó levelében rábízta, titoktartás kötelezte. Az édesanya kerülő úton, a rokonságon keresztül próbálta őt tudatára ébreszteni annak, hogy mi történt vele. Nem tudjuk, hogy Radák Polyxéna az édesanyja levelében említett távoli hölgyrokontól kért-e tanácsot, elmondta-e neki mindazt, ami övele történt. Lehetséges, hogy nem. Az édesanya bizonyosan nem mondta el neki, viszont az is bizonyos, hogy az apa halála után, látva a leánya állapotát, menteni próbálta a család helyzetét, ezért megpróbálta Polyxénát azonnal férjhez adni, és az első jelentkező vőlegénynek igent mondott. A vőlegény biztosan elfogadta a feltételeket, hiszen a kérő – idősebb Bánffy György – legalább 30 évvel idősebb volt Radák Polyxénánál. (Szerk. megj.: Idősebb Losonczy báró BÁNFFY György született Kolozsváron 1739-ben [vagyis több mint 40 évvel volt idősebb Pólikánál], császári és királyi alezredes, Kraszna és Doboka vármegye főispánja. Meghalt 1805-ben Kolozsvárott. 1764-ben vette feleségül hadadi báró Wesselényi Zsuzsannát, aki Zsibón született 1743-ban, és Kolozsvárott halt meg 1800. december 29-én. Gyermekük, ifjabb György, 1772-ben született Kolozsvárott és

A református templomrész haranglábja

Radák Ádám az általa Bécsben megismert fiatal hölgynek a portréját is magával vitte Erdélybe, amikor hazatért. Pólika ezt a portrét másolgatta, amikor a fiatalember szerelmet vallott neki, és nem lett gyanús egyikük számára sem, hogy amikor a fiatalember ránézett a képre, felsimervén a saját édesanyját, megkérdezte, hogyan került hozzá a portré. Akkor a lány elmondta a családi történetet, a Dózsa-féle variáció alapján, hogy ez a hölgy nagyon erényes volt, az én édesapám pedig nagyon szerette őt, de a hölgy elutasította. Ő csak ennyit tudhatott erről a képről, és a kép mögött rejtőző édesanya történetéről. A fiatalember sem érdeklődött otthon, az igazság sokkal később derült ki. Később ugyanis Radák Ádám levelet írt Bécsbe, hogy a hölgy mondja el a fiának az igazságot, mert ő maga még mindig képtelen volt ezt a lépést megtenni.

Európában újabban a női irodalom kutatása központi témává vált. Itt, Magyarországon is, Sárdi Margit vezetésével külön munkacsoport dolgozik a női irodalom különböző rétegeinek a feltérképezésén és, ha jól tudom, 2004. júliusában Szegeden ebben a témakörben egy nemzetközi konferenciát is rendeznek, Nők és az utazás címmel. Amikor én ezt a kis halotti beszédet, emlékverset először elolvastam, arra gondoltam, hogy ha én ezzel valaha foglalkozni fogok, akkor biztosan nem ennek az egyre divatosabbá váló női irodalomnak a keretében fogom azt megtenni, hanem egy más szálon kívánok elindulni. Szeretném megtudni, mivel én elsősorban irodalomtörténésznek és filológusnak érzem magam, hogy egy ilyen halotti emlékversnek vajon mennyi a dokumentum értéke, a benne megfogalmazott nagyon is képlékeny és határozatlan tények mögött valódi tények állnak-e, és ezek a valódi tények mennyire rekonstruálhatók. Megmaradt a családi levéltárnak nagy része, jóllehet, nagyon sok mindent kivettek onnan. A tudatos megsemmisítés a 19. században nemcsak a Radák család levéltárával történt meg, nagyon általános korjelenség volt. Más főnemesi családok is, amikor átadták nagyobb gyűjteményeknek, levéltáraknak a saját családi levéltárukat, akkor először bizony átválogatták, és ha úgy gondolták, hogy van, ami nem való mások szeme elé, azt egyszerűen kivették és megsemmisítették. Így történt itt is, de nem kellő alapossággal. Tehát, maradtak olyan levelek, amelyekben a történetnek bizonyos mozzanatai mozaikszerűen ott voltak, megmaradtak, és ezeket a mozaikokat más források bevonásával össze lehetett illesztgetni. Tehát, az én meglátásom, hogy valóban egy történet rekonstruálható az adatokat nem tartal-

1831-ben halt meg. [Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája]) Az anya figyelmeztette is a leányát, hogy ha úgy dönt, hogy elfogadja ezt a többszörösen visszatérő idős kérőt, akkor ő felnőtt gyermekeknek lesz a mostohaanyja tizenéves korában, tehát nagyon gondolja meg. Ez a figyelmeztetés természetesen még akkor hangzott el, amikor az anya nem tudta, hogy a két fiatal között olyan szerelmi kapcsolat jött létre, mely visszafordíthatatlan. De végül is a bárónénak így kellett döntenie...

Radák Polyxénának ez valószínűleg nagyon fájhatott, hiszen ő az anyjában szövetségest akart látni. Ez a terve a valódi tények kiderülése után száznyolcvan fokos fordulatot vett, és muszáj volt férjhez mennie. Valószínűleg a mikeszászi református lelkész minden különösebb gond nélkül összeadhatta őket. Polyxéna pedig ekkor dönthetett úgy, hogy ezt az életet nem akarja vállalni.

Ennek ellenére valószínűleg létrejött a házasság, már csak az öngyilkosság ténye is erre enged következtetni. Abban az időben, ha egy főnemesi lány megesett, általában az volt az elintézési mód, hogy a leányt elvitték egy távoli rokonhoz, mintha nyaralna, ott megszületett a gyermek, s elváltak egymástól. A gyermeket valahol fölnevelték, és a leány teljesen tisztán állhatott a főnemesség előtt. Radák Polyxéna viszont valószínűleg annyira ragaszkodott a gyermekéhez és a fiatalemberhez, hogy úgy döntött, inkább ő mondja ki a nemet. Ezután következett az öngyilkosság.

A dokumentumok 1803 májusa és szeptembere között hiányoznak. Az anya eddig publikálatlan, időközben általam azonosított anonim verses naplója tette bizonysággá azt, hogy ezek a dolgok így történtek. Másképp nem is történhettek. Akkoriban nem élt senki más arrafelé a Radák családból, aki elmondhatta volna magáról, két nagyon közel álló hozzátartozója halt meg egyazon évben. Ilyen főnemesi hölgy egyedül Radák Ádámné volt. Ő ugyanis 1803-ban először elveszítette a férjét, és azt követően a lányát. Keserűséggel írta le 1803 utolsó napján *„nem csupán elholt Férjem miatt hullnak [könnyeim], hanem hogy élt, és éltében*

mazó halotti emlékvers révén, bebizonyosodott. Ezek a forrástípusok tehát igenis vizsgálhatóak, vizsgálandóak és mögöttük valóban társadalomtörténeti, művelődéstörténeti tények, események húzódnak meg. Túl ezen, nagyon érdekes volt, ahogy visszafelé indultam a nagyon képlékeny szálak mentén. Eljutottam Molnár Borbála verses regényéig. Először is ki kellett választanom Molnár Borbála életművéből azt a regényt, ami erről a történetről szól. Jóllehet Molnár Borbála ismert nőíró, ennek ellenére ez a regény zárójelbe került az ő életművében is. Amikor sikerült kiválasztani, azonosítani, hogy melyik is a regény, akkor ismét bajban voltam, mert a regényben megfogalmazott eseményekhez járult egy kis előszó, amelyből nyilvánvaló volt, hogy nem a tényekkel fogok találkozni, hanem azoknak egy lepelbe burkolt variánsával, amiből megint ki kellett választani azokat a mozzanatokat, amik azonosíthatóak a levéltári források megfelelő apró, kismozzanataival. Ennek megfelelően az egykori történet továbbra is bizonyos lepel alatt maradt, bár nagyon jól kitapinthatóak a történet valós mozgatórugói, a valós eseményrend.

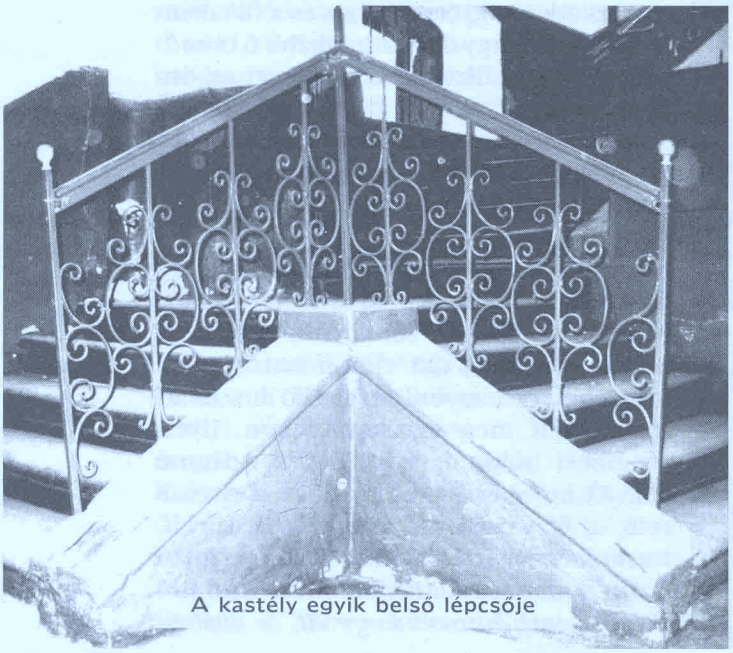

A kastély egyik belső lépcsője

Gyermekeimnek melljekben zavart öntött szíveikben [...].”

A megkötött házasság kitudódott?

Mivel Bánffy György és Polyxéna házassága szóban, okmányok nélkül köttetett meg, valamint Radák Polyxéna meghalt, a házasságot azonnal semmissé lehetett nyilvánítani, nyomait pedig eltüntetni. Az egyetlen bizonyíték Radák Polyxéna gyermeke lehetett volna, de hogy ő megszületett-e egyáltalán, arról nem lehet bizonyságot tudni – erre egyedül a kripta felnyitása adna választ. Molnár Borbála regénye szerint Polyxéna megszülte a gyermeket, a *Hölgyfutár*ban leírtak szerint szintén.

Mi lett a gyermekkel, ha egyáltalán megszületett?

Lehetett szó egy életképtelen magzatról is, hiszen egy mindössze 17 éves lányról van szó, aki zavarban és tanácstalanságban – legalábbis az apja halála után – hordta ki a gyermekét. Három lehetőség is adódik: a lány megszülte a gyermeket, a gyermekért valóban megjött az igazi apa. Molnár Borbála regényében ez így van, az apa elvitte a gyermeket és nevelte, majd a kisfiú hét-nyolc éves korában meghalt. A másik az, hogy a lány ebben az állapotban holtan hozott világra egy gyermeket, és a halotti anyakönyvben szereplő többes szám erre utal. A harmadik az, hogy áldott állapotban halt meg. A gyermekgyilkosság a legkevésbé valószínű, de elképzelhető, hogy Radák Polyxéna öngyilkossága előtt gyermeke sorsáról is gondolkodott. Ő biztosan nem akarta tudatosan megölni a gyermekét, viszont érezte azt, hogy mindketten fölöslegessé váltak a saját társadalmi közegükben. S további lehetőségek is elképzelhetők...

Milyen reakciókat váltana ki ez a történet, ha napjainkban esik meg? Kicsit bulvárszerű lenne, nem?

A család a saját rokonsága körében valószínűleg ugyanúgy titkolná, és ugyanúgy tabu lenne a család történetében. Társadalmi méretűvé azonban nem nőné ki magát. Ma egy férfi nem

Borda Lajos és Knapp Éva

hiszem, hogy eltitkolná a jövendő házastársa előtt, hogy neki van már egy természetes gyermeke valahol.

Hogy került ez a fiatalember Bécsből Kolozsvárra?

Bécs a 19. század első éveiben tele volt Napóleon ágenseivel. Történeti tény, hogy Bécsből egészen Erdélyig, sőt, még Oroszországig is eljutottak ezek a Napóleon szolgálatában álló kvázi kémek vagy hírszerzők. Nem tudjuk, véletlen-e, hogy a fiatalember édesanyja Bécsben kihez ment férjhez. Valószínű egy francia nevű köznemeshez. Neki is gyorsan férjhez kellett mennie, hiszen gyermeket várt. Valószínűleg eltitkolta a férje előtt, hogy nem a közös gyermeküket várja, hanem egy erdélyi báró gyermekét. Molnár Borbálának van egy kulcsszava, az, hogy az ifjú egy mazúr fiú volt, tehát valószínű, hogy a fiatalember nevelőapja Bécsben egy lengyel köznemes volt. Azt is jól lehet tudni, hogy ők vállalkoztak ilyen utakra. Kézenfekvő volt, hogy akkor ő menjen Erdélybe. Főhadnagyként érkezett oda, valószínű a közhangulatot kellett felmérnie, hogy mennyire szimpatizál a lakosság Napóleonnal. Szőcs Géza megtalálta, hogy az ezernyolcszáznegyvennyolcas tisztek között is szerepel egy Seau nevű lovastiszt. Kiderült az is, hogy magyarországi leszármazottai Sopron környékén éltek. Elképzelhető, hogy Bécsből oda települtek. Természetesen nem bizonyított, hogy ugyanarról a családról van szó, hiszen itt is hiányoznak a dokumentumok. A mozaikok – jóllehet sok a hézag köztük – úgy tűnik, hogy egy bizonyos irányban rendeződnek, az pedig ez a rekonstrukciós irány.

Interjú közben...

Ez a történet honnan, hogyan tudott felbukkanni 2001-ben?

A könyv 2003-ban jelent meg, nagypénteken. A korábbi előtörténetről Borda Lajos tud szólni. Gyakorlatilag minden családtag halálához – a nemesi családok tagjairól beszélek – szinte kötelező érvénnyel hozzá tartozott egy halotti vers, beszéd vagy prédikáció nyomtatásban átformált szövegének megjelentetése. Ez a 18. században is így volt. Ez a műfaj a 17. század végétől szinte kötelezővé vált.

A Radák család esetében is így történt, és mivel Radák Ádám sokat adakozott az erdélyi kulturális intézményeknek, például a nagyenyedi kollégiumnak, az alma materének is folyamatosan pénzt bocsátott rendelkezésére. Ez annyit jelent, hogy ő egy olyan személyiség volt, akiről több halotti búcsúztatót is készítettek a pályatársai, még élő diáktársai, tanárai. Róla négy ilyen halotti beszéd készült.

És Pólikáról hány beszéd, vers emlékezik?

A mikeszászi református templom belseje, az Úr asztala alatt található a Radák család kriptája, a szószék mellett pedig az emléktábla

Róla kettő, amelyeket említek a könyvben. Az egyik a Herepei János-féle, amely nyomtatásban nem jelent meg, s a kézirata is elkallódott. Ezenkívül pedig Kis István emlékverse, amely nem egy szokványos halotti vers, de a halál körülményei is szokatlanok voltak, s akkoriban az öngyilkosoknak elhallgatás járt. Az anyakönyv szűkszavúan ennyit közöl, hogy „a kriptába bé tétetett". Ez valószínűleg nagyon szűk családi körben történt, egyházi szertartás nélkül. Nem hiszem, hogy az akkor ott szolgálatot teljesítő pap részt kívánt volna venni a szertartáson. Egyrészt nem is tehette meg, mert a református egyház erre vonatkozó liturgikus rendelkezései szigorúan tiltották ezt, másrészt pedig a mikeszászi egyházi forrásokból tudjuk, hogy a lelkész erre az időszakra beteget jelentett. Egészen bizonyos, hogy ki akart maradni az apa gyászszertartásából is. A halál okai tisztázatlanok voltak, és valószínűleg ismerhette a családi tragédia egyéb részleteit is.

Mi az események tulajdonképpeni sorrendje? Báró Radák Ádám meghal, és ezzel egy időben a 17 éves lánya szerelmi öngyilkosságot követ el?

Báró Radák Ádám tavasszal hal meg, és az erdélyi temetési szokások már a 17. századtól úgy alakultak, hogy az elhunytat a halál után pár nappal, szűk családi körben eltemették, de az ünnepélyes gyászszertartásra később, a temetés után hónapokkal került sor, amikorra a kiterjedt rokonságot össze lehetett hívni. Radák Ádám ünnepi búcsúztatóját 1803. szeptember 4-re szervezték meg. A lánya, Radák Polyxéna, aki úgy döntött, amint a versben is olvasható, hogy hívja magához a halált, arra gondolt, hogy az apja temetési pompájával őt is eltemetik majd. Tehát ő időzítette a saját halálát, pontosan tudta már az apja eltemetése után, hogy ez az időpont mikor lesz, és annak megfelelően vette be a mérget. Az arzénadag kevésnek bizonyult, így nem a tervezett időpontban halt meg, hanem

napokkal később. Nem tudta a saját elképzelését megvalósítani. Egy nagyon tudatos döntésről volt szó. Ez a versben is szerepel, ezt mindenkinek a környezetében tudomásul kellett vennie. Nem lehetett szó arról, hogy pillanatnyi rossz pszichés állapotban követte el az öngyilkosságot.

Abban az időben általános volt-e, hogy egy ennyire fiatal lány öngyilkosságot kövessen el? Sikerült erre vonatkozó adatok nyomára bukkannia? Ne feledjük, a korai romantika korában történtek a leírt és megverselt események. Ennek az európai köztünetnek, az öngyilkosságnak, nem lehetett azonban „divatja" Erdélyben.

Nagyon ritka dolog lehetett, hiszen a fiatal lányokat körültekintően nevelték, illetve arra az életpályára irányították, amire nemesi származásuk predesztinálta őket. Molnár Borbála könyvében olvasható, hogy Radák Polyxénát is nagy szeretetben készítették arra a pályára, amit neki be kellett futnia a család szerint, viszont ő valamiképpen határozottabb lény volt. Ő először engedélyt kért arra, hogy szóba állhasson ezzel a fiatalemberrel. Ez Molnár Borbála regényében ott szerepel versbe foglalva. Megkapta ezt az engedélyt, és ezután úgy gondolta, hogy szabadon rendelkezhet önmagával. És ezek után váltak zavarossá a dolgok...

És itt kezdődik Pólika tulajdonképpeni tragédiája is...

Ráadásul nagyon nehezen megfogalmazhatóan... Hiszen a korabeli dokumentumok igyekeznek fátylat borítani a történet valódi összetevőire. Ennek oka elsősorban Radák Ádám személyében és viszonylag fiatal korában keresendő. Ő külföldön járt egyetemre, Bécsben is hosszasan időzött és bécsi évei alatt egy ilyen fiatalember általában különböző kapcsolatokat tartott fenn különféle hölgyekkel. Így ő is. Azután visszament Erdélybe, ott a neki elrendelt főnemesi életpálya szerint egy főnemesi származású hölggyel házasodott össze, és a korábbi élettörténetét teljesen lezártnak tekintette. S ennek a fiatalkori élettörténetnek húsz év eltelte után mégis olyan bonyolult utóhatásai mutatkoztak, amelyeket ő nem mert magára vállalni. Nem tudta elmondani a lányának, hogy az a fiatalember, akit odahívott, a vér szerinti gyermeke. Hogy ez valóban így lehetett, és nem hipotézis, nem a romantika korában ugyancsak kedvelt vérfertőzés motívuma, bizonyítja a *Hölgyfutár*ban utoljára megjelent feldolgozás. Időközben előkerült az anya naplója is, ami semmiféle újdonságot nem tartalmaz, de nevek nélkül megfogalmazza azt a nagyon keserű felismerést, hogy ezt a történetet végig kellett néznie, s mivel Radák Ádám özvegye volt, nem tehetett semmit. Vagyis, Radák Ádám megeskette őt, hogy ezekről a dolgokról soha senkinek nem fog beszélni. Mint írta: „Én tsak néző, és nem ellenkező voltam ez dologban [...]."

A kastély 2003-ban